

Момоконова С.А.

ТАРБИЯЛОО ПРОЦЕССИНДЕ ПСИХОЛОГИЯНЫН ОРДУ

Момоконова С.А.

РОЛЬ ПСИХОЛОГИИ В ПРОЦЕССЕ ВОСПИТАНИЯ

S.A. Momokonova

THE ROLE OF PSYCHOLOGY IN THE PROCESS OF EDUCATION

УДК: 159.9

Тарбиялоо ишмердүүлүгү балдардын инсан болуп калыптануусундагы өзгөчө мааниге ээ болгон актуалдуу маселелерден болуп эсептелет. Тарбиялоо процесси ээ татаал, эң оор процесстерден. Анткени, баланын аң-сезиминин өсүп өнүгүүсү, акыл-эс иш-аракеттеринин, алардын эмоционалдык эрк сапаттарынын калыптануусу, жекече инсандык сапаттары болгон темпераменттеринин, мүнөздөрүнүн, шык, жөндөмдүүлүктөрүнүн өсүп өнүгүп калыптануулары тарбия процесстери аркылуу да ишке ашат. Балдардын жүрүм-турумдарындагы терс сапаттарды оңдоо иштери тарбиялоо иш-аракеттери аркылуу ишке ашат. Мындай учурда психологиянын орду өзгөчө белгиленет. Анткени, кандай иш-аракеттер болсо да анын себебин психология илими аныктайт, б.а. балдардын жүрүм-турумдарындагы терс көрүнүштөрдүн себебин психологиялык жактан иликтебей туруп, тарбия иштерин жүргүзүү мүмкүн эмес. Ошондуктан, тарбиялоо процессинде балдардын жекече (темпераментине, мүнөзүнө, жөндөмүнө) өзгөчөлүктөрүнө жана жаши курак өзгөчөлүктөрүнө төрө көңүл буруу зарыл.

Негизги сөздөр: тарбия, тарбиялоонун психологиясы, тарбиялоонун мазмуну, эрк сапаттар, инсандык сапаттар, мотив, жүрүм-турум мотивдери, эмоционалдык климат.

Воспитательная деятельность в формировании детей как личность является одним из актуальных вопросов. Процесс воспитания очень сложный и тяжелый процесс. Так как развитие разума, его действия, формирование эмоционально-волевых и индивидуальных качеств (темперамент, характер, способности) реализуются в процессе воспитания. Грубые нарушения в поведении детей также нельзя исправить без процесса воспитания. В таких случаях очень важна роль психологии. Какими бы не были действия, их причины всегда выявляет психология, а именно то, что невозможно вести воспитательную работу, не выявив причины неадекватного поведения детей со стороны психологии. Поэтому в процессе воспитания важно обращать пристальное внимание на темперамент, характер, способности, особенности и возрастные особенности детей.

Ключевые слова: воспитание, психология воспитания, содержание воспитания, личностные качества, мотив, мотивы поведения, эмоциональный климат.

Establishment of a child upbringing activities, particularly important topical issues. Upbringing process is the

most complex, the most difficult processes. For the growing consciousness of the child development and mental aspects of the action, they will easily shaping individual personality, the character, temperament, skill and vision is realized through the process of the formation of the growing culture. Children's behavioral traits, and repair works carried out through the efforts of educational activities. In this case, the role of psychology in particular. What kind of action, but its cause is determined by psychology, that cause adverse behavioral and physiological behavior of children do not have anything, without being in training. Therefore, the nature of the educational process of the children's individual temperament, age, ability, features and characteristics necessary to pay attention to detail.

Key words: education, education, psychology and education, will qualities, personal qualities, motivation, and codes of behavior motives, and emotional climate

Тарбия кеңири мааниде алып караганда, мурдагы муундар тарабынан өздөштүрүлгөн тажрыйбаларды, илим-билимдерди кийинки муундардын кабыл алып, андан ары өздөштүрүүсү.

Азыркы күндө коомдун, саясаттын өзгөрүүсү менен педагогика жана психология илимдеринде бир топ өзгөрүүлөр болууда. Мурдагы идеологиянын көбү азыркы күнгө туура келбей калды. Бирок, адам кайсы коомдо жашаса да, анын рухий дүйнөсү кала бермекчи. Бүгүнкү күндө тарбиянын үлгүсү гана калды. Адеп ахлах, инсандык сапаттардын оң жактарын тарбиялап өстүрүү зарыл.

И.И.Павлов нерв системасынын өзгөрмөлүүлүгү, тышкы таасирлерге ийкемдүү баш ийүүгө жөндөмдүүлүгү жөнүндөгү көрсөткүчүнө бардык эле тышкы таасирлерди жакшы жакка өзгөртүүгө болот – деп баса белгилеген. Нерв системасынын ийкемдүүлүгү балдарды окутуп тарбиялоодо алардын психикалык максаттуу, багыттуу өзгөртүү мүмкүнчүлүктөрүнө ээ. Ал үчүн тарбиялоо жолдорунда ар түрдүү варианттарды тандай билүү зарыл. Туура тарбия иштерин жүргүзүү аркылуу гана балдардын ээ балуу инсандын оң сапаттарын калыптандыра алабыз. Бир да бала табияты боюнча эрксиз, жалкоо же тартипсиз болуп төрөлбөйт. Анын баары тарбия иштери менен тыгыз байланышта. Балдардын оң сапаттарын аныктап, терс сапаттарын четке кагууда тарбиялоонун

мааниси чоь.

Тарбиялоонун мазмуну – бул коюлган максатка жана милдетке ылайык билимдердин, ишенимдердин, көндүмдөрдүн, инсандын сапаттарынын, мүнөзүнүн, туруктуу жүрүм-турум тартибинин системасы. Тарбиялоонун негизин төмөндөгү идеялар түзөт:

1. Тарбиялоонун максатынын реалдуулугу. Тарбиялоо иши адамдын жөндөмүнө, шыгына жараша жүрүшү керек

2. Тарбиялоонун инсанга багытталгандыгы.

3. Балдар менен чоьдордун биргелешкен иш-аракеттери.

4. Тарбиялоонун ыктыярдуу мүнөздө болушу.

5. Өзүн аныктоого умтулуусу.

6. Тарбиялоонун коллективдүүлүгү.

Инсандык сапаттар бири-бири менен тыгыз байланышта. Ар бир сапаттын өзүнчө мааниси бар, бирок алар бири-бири менен байланышта. Мисалы, «өжөрлүк» - өзүнүн көздөгөн максатына жетүүдө алдыдагы көптөгөн тоскоолдуктарды, кыйынчылыктарды басып өтүп, жогорку деңгээлдеги сезимдердин коштоосуна гана өз максатына жете алат. Эгерде ушул эле өжөрлүктүн мазмуну өтө күчтүү өнүккөн өзүмчүлүк керектөө менен байланышкан болсо, коллективдин коомдун кызыкчылыктары четке кагылып, өз кызыкчылыктарына жетүү жолу менен гана чектелип калат. Баатырдык, эрдик сапаттардын мааниси да сактык, эсепчилик же импульсивдүүлүк, жогорку идеалуулук же мактанчаактык касиеттер менен байланышта болот. Жолдоштук жана коллективизм сезимдерин да абстрактуу баалоого мүмкүн эмес. Ошондуктан, адамды «бөлүп-бөлүп» тарбиялабастан, чогуу, бирдикте тарбиялоо зарыл.

Маселен, адеп тарбиясында – бирөөнүн эмгегин баалоону, коом үчүн эмгектенүү керектөөсүн калыптандырууну, бирөөнүн эмгегин кордобой, алдабай, ач көздүк, арамзалык сапаттарды четке кагууга түрткү берет. Адептүүлүк – адамдын көндүмдөрүнүн, адаттарынын жыйындысы. Аны калыптандыруу жөн гана моралдык норма, эреже, принциптерди билүү менен чектелбестен, сөзсүз түрдө аны аткаруу, аткаруу менен байланыштуу.

Эмгек тарбиясында эмгектенүү ыктарын үйрөнүп, өздөштүрүү, эмгек процессин пландоо, көзөмөлдөө, эмгектенүүдө демилгелүүлүк, сарамжалдуулук, эрк сапаттары сыяктуу касиеттерди өстүрүп калыптандыруу окуучулардын нравалык өсүп өнүгүүлөрүнүн мыйзам ченемдүүлүгү болуп саналат.

Окуучулар өзүн кандай алып жүрүү эрежелерин билүүсү зарыл. Кээ бир балдар өздөрүн кайсы жерде кандай алып жүрүүнү билбегендиктен тентек, тартипсиз деген сыяктуу атка конуп калышат. Бала жүрүм-турум эрежелерин өздөштүрүп эле тим болбос-

тон, тарбиячынын, мугалимдин, чоьдордун жетекчилиги менен өзүнүн жүрүм-туруму боюнча оң тажрыйбаларды топтоосу, үйрөнүүсү, иш-аракеттерин туура уюштуруусу керек. Балдарды инсан катары тарбиялоодо иш-аракеттерди туура уюштуруу, тажрыйбаларды топтоо эле жетишсиз. Бир эле иш-аракетте, бир эле жүрүм-турумда ар түрдүү инсандык сапаттар калыптанышы мүмкүн. Ал баланын иш-аракет мотивине, ички жекече кызыкчылыктарына жараша болот.

Биз балдарды бири-бирин ачык, түз, тайманбай сыздоого үндөйбүз. Муну менен биз аларды принциптүүлүккө, чынчылдыкка, сынчылдыкка үйрөтүп жатабыз деп ойлойбуз. Бирок, бул максатка дайыма эле жете алабызбы? Жогоруда айткандай, жүрүм-турум эрежелеринин негизинде алардын мотивине жараша ар түрдүү сапаттар калыптанат эмеспи. Маселен, эгерде окуучу өзүнүн жолдошторун принципалдуу мотивде сындаса, анда анын мүнөзүндө принципалдуулук, туруктуулук, чынчылдык белгилер калыптанат. Ал эми ошол эле окуучу өз жолдошторуна өзүнүн кетирген кемчиликтерин, күнөөсүн табуулап, актануу максатында сындаса, анда ал окуучуда өзүмчүлдүк сезимдер калыптанат. Эгерде ал сын өч алуу максатында болсо, анда ал балада кекчилдик, өчөшкөндүк, жалганчыл сыяктуу инсандын терс сапаттары калыптанат. Эгерде ал мугалимге өзүн жакшы көрсөтүү максатында болсо, мугалимге өзүн принципалдуу көрсөткүсү келсе, анда жагынуучулук, эки жүздүүлүк, карьеризм белгилери калыптанат.

Демек, бирдей эле жүрүм-турум ар түрдүүчө бааланышы мүмкүн. Жүрүм-турумдун эң жогорку мотивдери болгондо гана, ал тарбия өз максатына жетет. Жүрүм-турумду баалоо да, анын мотивинин негизинде бааланат. Ошондуктан, мотивдерди бекемдеп, тактап, тууралап тарбиялоо зарыл.

Мотивдер – бул кылык-жорук эмес, аны тигил же бул ишке түрткөн психологиялык шарт. Мотивдер кылык-жоруктарда (поступкаларда) ишке ашуусу үчүн жүрүм-турумдун туура жолдорун жана формаларын өздөштүрүүсү зарыл. Антпесе, эң жогорку мотивдерде деле окуучулар туура эмес кылык-жоруктарды жасап коюусу мүмкүн буга мисал, окуучулар өз классындагы окуучуну, алар сыйлашкан мугалимине жаман сөз айтып койгондугу үчүн сабап салышкан...

Ошентип, биринчиден, оң сапаттардагы мотивдерди, экинчиден, жүрүм-турумдардын адатка айланган жолдорун бекемдөө зарыл.

Мугалимдин инсандык сапатына көьүл бурууда, анын предмети билүүсү, тили, манералары, тышкы көрүнүшү, кийинүү маданияты, чач жасалгасы жана

башкаларга көңүл бурулат. Мисалы, мугалимдин тилин анализдөөдө, анын тил байлыгына, туура эмоционалдуу сүйлөөсүнө, интонациялык маданиятына токтолобуз. Педагогдун мамилелешүүсү иш боюнча эле эмес, адамкерчилик жагынан да үлгү болоорлук деңгээлде (кыйкырбоо, шылдындабоо, ат койбоо ж.б.) болушу керек.

Мына ушундай коммуникативдик жактар мугалимдин класстагы «эмоционалдык климатын» түзүүсүн аныктайт. Ошондой эле мугалимдин окуучуларга койгон талаптарына көңүл буруу зарыл: окуучулардын жооп берүүсүнө, билимдерине, тилин, жүрүм-турумдарына, тартиптерине, күндөлүктөрүнө жана башкаларга; ал талаптардын мазмуну жанатакай көзөмөлдөөсү (мугалим такай жана системалуу түрдө көзөмөлдөөгө гана окуучуларда адат жана көнүмүштөр калыптанат. Сабак учурунда мугалим аларга кандай эскертүүлөрдү берип жатканына байкоо жүргүзүү аркылуу, алардын материалдарды өздөштүрүүлөрүн, тил маданиятын, тартиптерин, бири-бирине болгон мамилелерин жана башкаларды байкоого болот.

Мугалимдин сабак учурунда кандай метод жана приемдорун колдонгонуу аркылуу тарбиялык баалуулуктарын аныктайт. Эгерде мугалим сабак учурунда такай окуучулардын чыгармачылык иш-

аракеттерин активдештирсе, аларды өз иштерин өз алдынча баалоого үйрөтсө, анда аларды сын көз менен ой жүгүртүүгө үйрөтөт.

Педагог сабак учурунда окуучулардын жолдошчулук, коллективизм, жоопкерчилик, чынчылдык жана башка ушул сыяктуу сезимдерин тарбиялоочу методдорду колдонушу керек.

Окуу иш-аракеттеринде мугалим окутууда окуучу сабакты угууга, аны жазып алууга, конспектилөөгө, эске тутуунун приемдорун колдонууга, өзүн-өзү көзөмөлдөөгө, өз иш убактысын пландоого үйрөтүүсү зарыл. Мугалимдин иштөө стилинде окуу материалдарынын негизгилерине басым жасоосу, эски материал менен жаңы материалдын байланышы, сабактын аягында кандай жыйынтыкка келди жана башка ушул сыяктуулар камтылат.

Адабияттар:

1. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. – М.: 1968.
2. Джумалиева Ж.М. Жаш курак психологиясы. – Б.: 1999.
3. Кудабоева Г.Б., Ажибаева. Педагогикалык психология – Б.: 2001.
4. Кудабоева Г.Б. Жалпы психология. – Б.: 2011.
5. Эльконин Д.Б. Детская психология. М.: 2004.
6. Мухина Р.С. Возрастная психология. М.:2003.